

УДК 343.2.01(477)

О.О. КНИЖЕНКО, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРОЦЕС ГУМАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Ключові слова: гуманізація, кримінальна відповідальність

Останнім часом в Україні є помітною тенденція не лише гуманізації кримінального покарання, але й кримінальної відповідальності в цілому. Достатньо хоча би пригадати підстави звільнення від кримінальної відповідальності, які визначені у чинному Кримінальному кодексі України (далі - ККУ), які значно відрізняються від тих підстав, що передбачалися раніше діючим законодавством.

Вочевидь це питання докорінним чином пов'язане з дією принципів кримінального права, які знаходять своє відображення у кримінальній політиці держави. Й, перш за все, це стосується принципу гуманізму. У доктрині права питанням гуманізації кримінальної відповідальності значна увага приділялася у працях І.М. Гальперіна, М.А. Гельфера, М.А. Єфімова, Х.Х. Кадарі, І.І. Карпця, С.Г. Келіної, Г.А. Кригера, В.А. Ломако, Д.В. Ривмана, М.Ф. Саввіна, С. Сабаніна, Е.А. Саркісової, В.В. Скибицького, Ю.М. Ткачевського, І. Штрайта, М.І. Якубовича та багатьох інших. На сучасному етапі дослідження – в роботах Ю.В. Бауліна, М.В. Трубікова, Т.А. Денисової, В. Дрьоміна, М.Р. Гети, О.О. Житного та ін.

Досліджуючи питання чи то звільнення від кримінальної відповідальності, чи то звільнення від кримінального покарання, необхідно виходити з тих завдань, які визначені у кримінальному законодавстві. Визначивши у ст.1 ККУ своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку

та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам, кримінальний закон, однак, не дозволяє визначитися з тими принципами, які є складовою у вирішенні означеного завдання. Адже саме принципи визначатимуть вид і розмір покарання щодо особи, яка вчинила злочин та інші заходи кримінально правового впливу як щодо суб'єктів вчинення злочинів, так й щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння й через неосудність або недостатній вік не можуть бути визнані суб'єктами скоєння злочину.

Таким чином, метою даної роботи слугуватиме наведення додаткових аргументів на користь обґрунтування законодавчого визначення й закріплення принципів кримінальної відповідальності й, зокрема, принципу гуманізму. Її новизна полягає в авторських пропозиціях щодо удосконалення кримінального законодавства.

У літературі розробкою питань принципів кримінального права й кримінальної відповідальності займалися М.А. Беляєв, Г.В. Віттенберг, Ю.А. Демидов, М.І. Загородніков, Б.В. Здравомыслов, С.Г. Келіна, Т.В. Кленова, В.М. Кудрявцев, Г.А. Кригер, Н.А. Лопашенко, В.В. Мальцев, А.В. Наумов, А.А. Нечепуренко, Ю.Е. Пудовочкин, С.С. Пірвагідов, П.А. Фефелов, та ін. Досліджуючи ці питання, науковці окрему увагу приділяли сутності цих принципів, їх системі, співвідношенню між собою та іншими принципами права. Ми ж у своїй роботі, виходячи з поставленого завдання, доведемо необхідність законодавчого закріплення принципу гуманізму зокрема, й принципів кримінальної відповідальності в цілому.

Принцип гуманізму знайшов своє відображення в законодавстві багатьох країн СНД (Російській Федерації, Киргизькій Республіці, Азербайджані, Білорусії, Молдові). Дотримуючись його, особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання чи обрано інший захід кримінально-правового

впливу, достатній для виправлення та попередження злочинів. Покарання не має на меті спричиняти фізичні, психічні страждання, принижувати людську гідність. Реалізація цього принципу на практиці здійснюється переважно судом, тому при конструюванні санкцій законодавець має врахувати це й встановити такі межі кримінально-правових санкцій, які дозволили би досягнення не лише вказаного принципу, але й інших.

У доктрині права використовують два поняття стосовно принципу гуманізму. Це гуманізм та гуманність. Не зупиняючись окремо на дискусійності щодо термінології, зазначимо, що автор цієї роботи підтримує позицію тих науковців на переконання яких слід використовувати термін «гуманізм», оскільки «гуманність» визначають як любов, увагу до людини, а не визнання цінності людини як особистості, її право на вільний розвиток як це є можливим у разі застосування терміну «гуманізм» [1, с.170; 2, с.147]. У вітчизняній літературі дію принципу гуманізму, як правило, пов'язують із винною особою. В той же, як справедливо, відзначалося в доктрині [1, с.169; 2, с.147; 3, с.144] гуманізм з одного боку спрямований на потерпілого та суспільство, з іншого – на винного. Однак, у більшості випадків вчені, сформулювавши принцип гуманізму, традиційно пов'язували його саме із забезпеченням інтересів винного.

Першою вимогою принципу гуманізму є забезпечення прав людини кримінальним законодавством. У цьому випадку мова йде про категорії законослухняних громадян, причому як про тих, хто став жертвами злочинів (потерпілими), так і про всіх інших [3, с.145]. Тому кримінальна юстиція повинна мати за мету охорону суспільства від особи, яка вчинила злочин й одночасно позитивне включення її в систему суспільних відносин [2, с.150].

Вихід із зазначеного протиріччя може бути знайдений лише в тому випадку, якщо гуманне ставлення до злочинця виявиться разом із тим найбільш ефективним засобом бо-

ротьби зі злочинністю. Саме цим вимогам відповідає політика попередження злочинів як головного напрямку в боротьбі зі злочинністю [2, с.151].

Тому цілком правильно зазначає Мальцев, що порушення такого співвідношення, з одного боку, може потягнути за собою застосування жорстоких покарань, з іншого - призвести до зниження незабезпечення кримінально-правової охорони інтересів громадян до невиправдано м'яких видів покарань, що зневажає сутність самого поняття покарання [1, с.163].

Відповідно до принципу гуманізму держава має обирати такий напрямок у застосуванні примусових заходів, який відповідатиме інтересам і суспільства в цілому, і окремої особи [4, с.79].

Таким чином, зміст принципів кримінального права визначають цілі кримінального покарання.

Комплексне дослідження кримінально-правових норм дає підстави стверджувати, що сьогодні кримінальне законодавство орієнтовано саме на винну особу. Спробуємо довести це твердження. Особа вчинить тяжкий чи особливо тяжкий злочин, за які у санкції дано негативну оцінку вчиненому. Однак, наявність передбаченого покарання ще не свідчить про те, що по-перше, воно буде призначено; по-друге, особа не буде звільнена від його відбування.

Наведемо два приклади. Особа вчиняє бандитизм. Відповідно до санкції ст.257 ККУ, суд може призначити особі п'ять років позбавлення волі і на підставі ст.75 ККУ звільнити її від відбування покарання з випробуванням. Й інший випадок – особа вчинила вбивство за обтяжуючих обставин. Керуючись ст.69 ККУ, суд призначає особі покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції ч.2 ст.115 ККУ, або переходить до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за цей злочин. Тобто, ніщо (мається на увазі з формальної точки зору) не завадить суду призначити покарання, наприклад, у виді

обмеження волі строком на п'ять років, або знову ж, позбавлення волі строком на п'ять років. Потім, застосовуючи ст.75 ККУ, звільнити особу від відбування призначеного покарання.

Як бачимо, і в першому, і в другому випадках закон не зобов'язує суд виходити із інтересів потерпілої особи та суспільства, оскільки як в ст.69, так і в ст.75 ККУ мова йде про обставини, що характеризують учинений злочин та особу винного. Тобто, держава, беручи під кримінально-правову охорону ті чи інші суспільні відносини, все ж таки виходить із інтересів потерпілого також. Однак у подальшому ці інтереси можуть бути проігнорованими. За таких обставин кримінальний закон не лише не в змозі досягти тієї мети, яка визначена в ч.2 ст.50 ККУ, але й породжує думку про можливість уникнення справедливого покарання за вчинений злочин.

Подібних випадків можна було б уникнути, якби у відповідних нормах чітко зазначалася як однією із обставин, без наявності якої не можливо було би їх застосування це – або відшкодування заподіяння шкоди, або щире каяття, або прохання потерпілого суворо не карати винного. В свою чергу, такий обов'язок суду виникав би у разі законодавчого закріплення принципу гуманізму, при визначенні якого враховувалося би не лише гуманне ставлення до винного, але й до потерпілого.

Таким чином, визначаючи принцип гуманізму, слід обов'язково вказати на те, щоб обраний захід кримінально-правового впливу був справедливим. Інакше без досягнення справедливості не можна досягти а ні гуманізму, а ні попередження вчинення злочинів, оскільки в такому разі мова йтиме вже не про гуманізм, а про відсутність карального впливу покарання.

Цілком виправданою, з цього боку, є позиція, яка законодавчо закріплена у Кримінальному кодексі Російської Федерації, відповідно до ч.2 ст.43 якого покарання застосовується з метою відновлення соціальної

справедливості.

Однак слід вказати, що сучасному кримінальному праву крім покарання відомі й інші заходи кримінально правового впливу, які є однією з форм реалізації кримінальної відповідальності й належать до примусових заходів державного характеру, що в змозі досягти визначених цілей. У зв'язку з цим, автором вже порушувалося питання про визначення цілей кримінальної відповідальності, а не покарання [5]. А тому вказівка про відновлення соціальної справедливості має бути зазначено у визначенні досліджуваного принципу.

Не порушуючи питання визначення справедливості, оскільки воно потребує дослідження в рамках окремої роботи, у чинному Кримінальному кодексі доцільно дати законодавче визначення принципів кримінального права й гуманізму, зокрема. Так, можна запропонувати наступні зміни до ККУ, які слід помістити у розділі I «Загальні положення»:

«Стаття Принцип гуманізму.

Відповідно до принципу гуманізму, держава, залежно від обставин вчиненого та особи винного, застосовуючи заходи кримінально-правового впливу до особи, яка вчинила злочин, має на меті досягнення соціальної справедливості, не заподіюючи при цьому фізичних чи психічних страждань, приниження людської гідності».

Таке законодавче закріплення принципу гуманізму сприятиме досягненню завдань кримінального закону, а також правильно орієнтуватиме суддів при обранні того чи іншого заходу кримінально-правового впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. –СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. –694 с.
2. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. -М.: Наука,

1988. –176 с.

3. Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. -СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. –297 с.

4. Загородников Н.И. Советская уголовная политика и деятельность органов внутренних дел. –М., 1979. –100 с.

5. Книженко О.О. Цілі застосування умовного засудження // Вісник Ун-ту внутр. справ. -2001. -Спецвипуск. -С.141-145.

Книженко О.О. Процес гуманізації кримінальної відповідальності в Україні // Форум права. -2008. -№ 1. –С.225-228 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08koovvu.pdf>

Розглядаються проблемні питання встановлення кримінально-правових санкцій та призначення покарання за вчинений злочин; обґрунтовується необхідність законодавчого закріплення принципів кримінального права й, зокрема, принципу гуманізму; запропоновано визначення принципу гуманізму.

Книженко О.А. Процесс гуманизации уголовной ответственности в Украине

Рассматриваются проблемные вопросы установления уголовно-правовых санкций и назначения наказания за содеянное преступление; обосновывается необходимость законодательного закрепления принципов уголовного права и, в частности, принципа гуманизма; предложено определение принципа гуманизма.

Knizhenko O.A. Process humanism the criminal liability in Ukraine

Problem questions of an establishment of criminal-legal sanctions and purposes of punishment for the executed crime are considered; necessity of legislative fastening of principles of criminal law and, in particular, a principle of humanism is proved; definition of a principle of humanism is offered.